

OSNOVNE ZNAČAJKE RAŠIRENJA OPLEĆKA U JUGOSLAVIJI I POKAZATELJI VEZA SA SLAVENIMA

MANDA SVIRAC

Etnološki zavod

Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

YU, 41000 Zagreb

Đ. Salaja 3

UDK 391.2

Izvorni znanstveni rad

Rad obuhvaća proučavanje o p l e ć k a kao gornjeg dijela ženske košulje u dvije varijante kroja, tzv. košulje odvojenog tipa i košulje sastavljene u struku od gornjeg i donjeg dijela. Rezultati istraživanja pokazuju da je oplećak zajednička karakteristika Slavena (s izuzetkom kod Bugara gdje za sada nije potvrđena). Kod južne grupe Slavena nosioci i širitelji ovog elementa kulture bili bi Hrvati.

Od početka revalorizacije domaćeg folkloru u posljednjih dvadesetak godina i umnažanja priredbi sa svrhom prezentiranja tradicije široj i raznovrsnoj publici pratim pokazivanje narodne nošnje na sceni ili drugdje. U svrhu izbora osoba u tzv. najljepšim nošnjama podrazumijeva se da je nošnja autentična i stilski dotjerana pa radilo se tu o starijim predmetima koji su do nedavno bili u upotrebi ili su nove izradbe načinjeni po uzoru na starinske. Na takvim skupovima sudjelovala sam pretežno u Slavoniji¹ i provjeravala podatke iz svoga ranije započetoga sustavnoga rada na temi osnovne ženske odjeće u Jugoslaviji². Gradivo koje sam ranije pa i za ovaj rad koristila crpila sam iz arhiva Etnološkog atlasa Jugoslavije u Centru za etnološku kartografiju u Zagrebu, nadopunila podacima iz nekih muzeja, iz objavljenih izvora i terenskih istraživanja.³

U kraćoj studiji o prostornom razmještaju oblika ženske košulje s obzirom na cjelovitost u Jugoslaviji izradila sam heurističku tipologiju i utvrdila tri osnovna tipa: A - košulja u jednom komadu, B - košulja razdijeljena u struku, C - donji dio košulje na poramnicama i kratki haljctak kao gornji dio. Rasprostranjenje tih tipova košulje prikazano je na etnološkoj karti drugog stupnja.⁴ Iz preglednosti ovih osnovnih tipova košulje u Jugoslaviji indukcijom problematiku suzujem i u ovom radu pratim samo one elemente

1 To su folklorne priredbe u: Đakovu, St. Mikanovcima, Osijeku i Zagrebu.

2 Svirac, 1979; Svirac, 1984.

3 Detaljno sam obradila 2.500 Uputnica Etnološkog atlasa Jugoslavije (u daljnjem tekstu EAJ) sv. II, tema 78, a građa je uglavnom s kraja XIX. i poč. XX. stoljeća; Muzejsku građu prikupljala sam sama ili sam je dobila posredstvom kolega kustosa iz muzeja u: Zagrebu, Đakovu, Sl. Brodu, Subotici i Skopju; 1980. g. boravila sam na terenu u Gradišću u Austriji; Objavljena građa poslužila je najviše za Istru, sjeverozapadnu Bosnu i Srbiju: Ribarić-Radauš, 1964; Drašković, 1962; Arandžević-Lazić, 1963; Jovanović, 1979.

4 Svirac, 1984, 414.

koji su relevantni za pojam *oplećak*. To su s jedne strane oblici tipa cjelovite košulje koja se oblači preko glave i u struku je sastavljena od gornjeg i donjeg dijela. S druge strane ove sam oblike usporedila s oblicima kratke košulje ili oplećka odvojenog ili porameničnog tipa košulje. Razlog je tomu što gornji dio takve košulje ima vlastiti naziv, a najrašireniji je *oplećak*, što se poklapa s raširenjem istog naziva kod odvojenog tipa. Te podudarnosti, kao i mnoge druge koje ću spomenuti u daljnjem tekstu, nametnule su se mojoj znatiželji i pitanju mjesta tog elementa kulture u vlastitoj tradiciji, u okruženju južnih i drugih Slavena.

Kao dio odijevanja taj je element kulture vrlo često mogao biti izložen promjenama pod pritiskom nekog razdoblja ili mode. Najbrže su se, uglavnom, mijenjali vidljivi elementi i dijelovi kao npr. kolorit ili ukrašavanje. Oblici, tj. sastav i kroj košulje, kako se mnogi stručnjaci u tome slažu, dulje vrijeme odupire se mijenama. U tome, dakle, treba tražiti jedan od kontinuiteta odijevanja dotične sredine. U prilog tome izdvajam mišljenje nekih od njih:

"Kroj, piše Tkalčić, je zapravo okosnica svake nošnje, ali baš zato i od bitne važnosti za njezinu konstrukciju i za njezine glavne dijelove".⁵ J. Bjeladinović, u novije vrijeme, dijeli nošnju u dva bitna elementa. Prvo bi bili osnovni tipski elementi, a drugo bi bili likovni elementi i u to ubraja: kroj, tkaninu, ornamente, kolorit.⁶ Međutim, kroj bi, držim, ipak pripao u prve, tj. osnovne elemente. "Kroj ... košulja, piše F. Bálđi-Belosics za santovačke šokačke košulje, već je u prošlom stoljeću bio isti takav kao tridesetih godina ovoga stoljeća, kada je izrađen zadnji oplećak".⁷

Naziv *košulja* uobičajen je kao pojam za osnovni haljctak koji dolazi neposredno na tijelo u široj javnosti i u stručnoj terminologiji. Dodatkom pridjeva: *dječja*, *ženska*, *muška*, *kratka* ili *duga* još se detaljnije određuje u hrvatskom ili srpskom jeziku ili u makedonskom jeziku (*golema košula*). Slovenski govori uglavnom nisu prihvatili taj izraz pa imaju (u raznim varijantama): *srajca*, *ošpetelj*, *rokavce*, *opleće*. Naziv košulja je, vrela svjedoče, praslavenska riječ preuzeta izravno iz vulgarnog latinskog govora od riječi *casula*.⁸

Oplećak, *opleće*... je kao naziv najrašireniji kod južnih Slavena (bez Bugara i donekle Makedonaca), a kao jedini naziv haljetka u funkciji "bluze" samo u Baranji i istočnom dijelu Hrvatske. Raširenje naziva podudara se s područjima naseljenim hrvatskim stanovništvom, dok ga u Sloveniji nalazimo u tragovima uz granično područje s Hrvatskom. Prema etimologijskom rječniku P. Skoka⁹ i Rječnika JAZU,¹⁰ riječ *opleće* i njezine varijante vuku korijen od osnovne riječi *pleće*. Riječ je sveslavenska i praslavenska¹¹ o čemu je nešto više rečeno u prethodnim radovima.¹²

⁵ Tkalčić, 1925, 8.

⁶ Bjeladinović, 1980 (Katalog), 44.

⁷ Bálđi-Belosics, 1977, 124.

⁸ Maretić, 1924-1927, pod: košulja.

⁹ Skok, 1972, 680.

¹⁰ Maretić, 1924-1927, 69.

¹¹ Vasmer, 1955, 371.

¹² Svirac, 1979, 105-106.

Za ilustraciju važnosti oplećka kao elementa osnovne ženske odjeće, može poslužiti primjer iz kulturne baštine Hrvata u Mađarskoj koji veli da je djevojka u vrijeme udaje kao miraz, uz ostalo, nosila i "četrdeset do pedeset oplećaka".¹³

Konstrukcija oplećka od komada platna, jednoga ili više, dodavanje rukava i ostalih dijelova (laticice, ovratnika ili dr.) daju oblik haljeticke. Prema načinu sastavljanja rukava s ostalim dijelovima, te prema broju komada platna od kojih je sastavljen izdvaja se kroj oplećka s *rukavima spojenima na kraj ramena* - s umetkom na ramenu ili bez njega, i oplećak s *rukavima ušivenim između prednjeg i zadnjeg dijela stanova oplećka* koji se s njima zajedno produžavaju do vratnog izreza i oko vrata su nabrani.¹⁴ Ovaj posljednji način sastava oplećka je karakterističan i značajan za ovo proučavanje. Posebnosti oblika ovakvog načina sastavljanja oplećka su u našem pa i stranom stručnom pojmovlju utjecale na njegovo različito svrstavanje i nazivanje. Jedni ga autori svrstavaju u "slavenski tip",¹⁵ drugi opet u "panonski" (jer je najrašireniji u našim panonskim krajevima)¹⁶ ili ga zovu "posavska" košulja¹⁷ (prema dometu vlastitih istraživanja), a ima ih koji su se opredijelili za naziv "karpatska".¹⁸ Osvjetljavanju ovoga pitanja pomoći će analiza oplećka prema važnijim varijantama konstrukcije i naziva.

Kod košulje cjelovitog tipa oplećak može biti sastavljen od tri, četiri ili pet pola platna. Oplećak odvojenog tipa košulje, prema tradiciji područja, može imati dvije, tri ili četiri pole platna. U osnovi su to oblici s više pola platna. *Laticice*, umeci ispod pazuha kod tipa cjelovite košulje su, također, većih dimenzija i sežu od pazuha do struka gdje su sašivene zajedno s donjim dijelom (oko Đakova, u selima jaskanskog Prigorja ili u Žumberku kod varijante "Šokačkog ruha"). Ima potvrda da jedan dio laticice nije sastavljen s donjim dijelom košulje, već ostaje slobodan. Kod Hrvatica u Baranji taj se dio naziva *promalja* a u požeškom kraju je to npr. *uvo*.¹⁹

Druga varijanta oplećka s obzirom na laticicu ogleda se u tome što se latica proteže od struka košulje preko pazuha čitavom dužinom rukava do zapešća. Susreće se, također, u panonskim krajevima (u Baranji²⁰ i u Bosanskoj Posavini kod košulje koju Z. Čulić naziva "posavskom"²¹).

Osim dodataka u obliku umetaka ispod pazuha ili na ramenu, te osnovnih sastavnih dijelova pokušala sam pratiti sve kod ostalih dodatnih dijelova (ovratnika, klinova, završetaka rukava...). Utvrdila sam da *ovratnik* može biti niski ili položeni, visoki ili uspravni, a može biti dodan kao ukras od čipke.²²

13 Báldi-Belosics, 1977, 124.

14 Svirac, 1979, skice krojeva 107-110.

15 Lechner, 1979, 85, Bilješka 1.

16 Draškić, 1962, 59.

17 Čulić, 1963, 18.

18 Arandelović-Lazić, 1963, 116.

19 Lechner, 1967, 219; 1977, 306.

20 Lechner, 1967, 219.

21 Čulić, 1963, 18.

22 S obzirom na oskudnost i nepreciznost u odgovorima, podatke nisam mogla dovoljno iskoristiti.

Sažimajući sve rečeno izdvaja se s jedne strane: oplećak od jedne pole platna presavijene preko ramena s otvorom za glavu i rukavima dodanim na kraj ramena; oplećak u sastavu kojega je gornja latica i od dva komada platna s prorezom na prsima; oplećak bez gornje latice od više komada platna i rukavima na kraj ramena (s dodatkom donje latice ili bez nje). S druge strane raširen je oplećak s rukavima ušivenima do vrata s većom ili manjom donjom laticom ili onom dužine od struka do kraja rukava. Koja bi od ovih varijanti bila najstarija, gotovo je nemoguće odrediti. Oplećak s rukavima do vrata nije zabilježen na jugu u Dalmaciji ni na južnom Jadranu. Naprotiv ima ga na sjevernom Jadranu i u Istri (samo kod crnogorskog stanovništva iz sela Peroja. Usporedbom oblika košulje iz Crne Gore nisam dobila rezultate koji bi potvrdili njegovo postojanje tamo.²³ Stoga pretpostavljam da je usvojen od starosjedilaca negdje na putu prilikom doseljavanja).

Vratimo se još jednom nazivima, kako čitavog haljetka tako i njegovih dijelova, jer su to pojave koje mogu pokazati regionalne karakteristike i ukazati na preuzimanje, miješanje ili vlastitosti sredine. Dakako da bi lingvistički pristup proučavanju nazivlja dao svoje pokazatelje i zajedno s etnološkim rezultatima obogatio osvjetljavanje naše kulturne baštine.

Nazive čitavog haljetka do struka na prostoru raširenja u Hrvata moguće je podijeliti u tri veće skupine naziva: *oplećak*, *rukavci* i *košulja* (v. kartu). U panonskom dijelu prevladava naziv *oplećak* i riječi istoga korijena, a prema razlikama kajkavskog i štokavskog govornog područja hrvatskog ili srpskog jezika: *oplećek* u Međimurju i Podravini, *(j)(o)pleće* u zagrebačkoj okolici osobito na istoku i jugu, *oplećje* kod Ivanić-Grada i u Turopolju, *opleće* je u Lici, Istri i Dalmatinskoj zagori, *oplećina* oko Makarske i u Poljicima, *opleko* oko Šibenika, *oplećace* u Lukovdolu i dr. U Gradišćanskim Hrvata u Austriji to je *plijeće*, *pleće*, *uplećak*.²⁴ Naziv *košulja* i riječi istoga korijena prevladava u jadranskom arealu s većim cjelinama u Lici i na Kordunu, gdje-gdje u panonskom dijelu Hrvatske i kod Hrvata Bunjevaca u Vojvodini. Jedinstvenu pojavu pod nazivom *rukavci* (rokafci, rukafci...) zabilježila sam na zapadnom panonskom području u pravcu sjever-jug kao užu pojas uz slovensku granicu (u Hrvatskom zagorju i u Međimurju, te nešto izmiješanog s drugim nazivom oko Sl. Broda).

Naziv *rukavci* upućuje na odjevni haljetak s rukavima koji su bili važan i jak element u datom povijesnom razdoblju te se nametnuli kao pluralia tantum. Nakon analize koju daje V. Geramb²⁵ prateći naziv u Sloveniji i rječnika D. du Cange-a²⁶ vjerojatnost bi bila ta da je pojava u nazivu k nama došla sa zapada preko Germana i do danas se zadržala.²⁷

Naziv *stomanja* koji se može pratiti na Kvarneru, u Istri i u Hrvatskom primorju tumači se da je romanskog podrijetla i da je udomaćen samo na području čakavskih govora.²⁸

23 Svirac, 1979, 104.

24 Podaci su iz mjesta: Stinjaki, Trajštof, Novo Selo, Pandrof.

25 Geramb, 1935, 403.

26 Du Cange, 1883, 395.

27 Svirac, 1979, 105-106.

28 Ribarić-Radauš, 1964, I, 82; Mayer-Lübke, 1935, 8220.

Najrašireniji nazivi za dijelove platna od kojih je oplećak sastavljen jesu sljedeći: *stan*, *stanovi* (prednji i zadnji *stan*), prednji/zadnji *tal*, *talj*, prednji/zadnji *dio*, prednja/zadnja *pola*, prednji/zadnji *oplećak*. Nazivi sa značenjem samo za prednji dio uglavnom bili bi: *prsi*, *prsnica*, *pršnjača*, *spridnjica*, *prednjača*, *nedra* i dr. Isto tako razlikuju se nazivi samo za zadnji dio: *leđa*, *poleđina*, *život*, *zadnjica*, *zadnjaci*, *škrina*...

Nazivi koji se odnose na dodatne dijelove košulje mnogobrojni su i, kako sam već spomenula, neujednačeno su bilježeni. Za ovratnik najčešće se pojavljuju nazivi: *jaka*, *okovratnik*, *kolar*, *kolarin*, *kolijer*, *korlet*, *garil*, *ogrlica*, *kragl*. Osim naziva *latica* za umetak komadića platna ispod pazuha koji je najrašireniji, zabilježila sam i neke druge: *ustavke*, *potpazuha*, *žabica*, *špalar*, *pašak*, *krpica*, *paučnjača*, *turić*, *barjačak*, *totaš*, *vucipek*... Isto tako umetak na ramenu može biti: *potkrpa*, *poramenje*, *krpe*, *zacrpe*, *podoplata*, *kozice*, *špulari*...

Nakon prethodne analize slijedom se valja osvrnuti na srodnost oplećka ili njegovih dijelova kod ostalih Slavena.

Istočni Slaveni u predijelu Karpata nisu poznavali košulju u struku sastavljenu od gornjeg i donjeg dijela. Zabilježena je uglavnom košulja odvojenog tipa. Gornji dio nazivao se *opliče* s rukavima spojenim na kraj ramena i s gornjom laticom (na ramenu).²⁹ Kod ostalih Rusa, kako sam i drugdje spominjala,³⁰ postojalo je zasebno nazivlje za gornji i za donji dio košulje sastavljene u struku. K. Moszynski ove posljednje svrstava u tzv. *podolskie i ukrajinske*³¹, ali s varijantom rukava koji su spojeni između stanova do vrata.

Kod zapadnih Slavena zabilježena je varijanta košulje u struku sastavljene (kroj s gornjom laticom na ramenu) u zapadnoj Češkoj i u Slovačkoj sasvim na istoku.³² Međutim, *oplečie* u ovim krajevima je kratki haljetak u dva osnovna tipa, tzv. "slovačkog kroja". Prvi bi bio jednostavni slovački kraj s rukavima umetnutim do vrata, a drugi njegova varijanta, tj. kraj s gornjom laticom.³³ U Moravskoj pod nazivom *oplecko* podrazumijeva se vanjski kratki haljetak bez rukava ili unutarnji kratki haljetak s vrpčama preko ramena.³⁴ U predjelu zvanom "Záhorská Bratislava" u mjestima: Lamač, Dúbravka, Záhorská Bystrica i Devínska Nova Ves zabilježeni su nazivi *oplečko* sa značenjem gornjeg dijela *rubáša* ("Rukáfca sa prišívvali na oplečko"), kod Slovačka.³⁵ Kao hrvatsku varijantu u selima Dúbravki i Devínskoj Novoj Vesi³⁶ zabilježen je naziv *opljet-e* za rukávce, tj. za kratku košulju.³⁷ Na jednom spomeniku iz 1073. g. L. Niederle je otkrio oplećak s kratkim rukavima.³⁸ Pokušavajući objasniti odvojeni tip košulje, K.

29 Maslova, 1956, 604.

30 Svirac, 1984, 409.

31. Moszynski, 1929, fig. 403, 2, paragraf 460.

32. Maslova, 1956, 610.

33 Nixdorf, 1977, 82.

34 Isto, 150.

35 Záhorská Bratislava, 1986, 225.

36 Isto, 235-239.

37 Isto, 238.

38 Niederle, 1906, 482, Bilješka 3.

Moszynski, začudo, ne spominje oplećak.³⁹ Ipak, pod sličnim nazivom zabilježen je u poljskom etnološkom atlasu (Atlas polskich strojów ludowych). Na sjeveru, kod Kašuba pronađen je (osobito oko Gdanska) *popleck* u funkciji gornjeg dijela ženske košulje koji je od boljeg platna (donji dio se naziva *uzemk*)⁴⁰; *oplecek* je gornji dio ljetne košulje u struku sastavljene s donjim dijelom i ima duge rukavc, ili je kratki haljetak, ili čak i vanjski haljetak bez rukava (sastavljen ili odvojen od donjeg dijela uvijek u boji, najčešće zelenoj) a sve kod nošnje Lúbuskog tipa.⁴¹ Naziv "*oplecek z kiecka*", tj. "stanik z przszyta do niego spódnica" udomaćen je kod nošnje Pszczynskog tipa.⁴² Iz posljednje rečenice kod koje je njezin drugi dio dodan radi objašnjenja prvoga, razabire se da "*oplecek*" nije domaće poljsko obilježje. A iz opisa spominjanog kod Kašuba (podaci su za XVI. st.)⁴³ navodi se da je to važan slavenski element unutar njemačkih karakteristika.

I u našim krajevima, osobito uz Jadran, zabilježen je naziv oplećak s raznim značenjima. Za ilustraciju izdvajam samo neke primjere: sa značenjem gornjeg dijela fuštana, modrine, suknje... Kod *rubace*, tj. košulje na poramicama, donji dio nosi naziv *kiklja*, a gornji dio *opleće* (Cetingrad/Slunj, EAJ 1040); "Na prsima je bio *uplećak* za koji se suknja držala" (Sv. Vid/ o. Pag, EAJ 589; Sali/ Zadar, EAJ 135); "Fuštan se trajno učvršćuje za *opletnjak*; kad se pere, odvaja se" (Brbinj/ Zadar, EAJ 1841; Kali/ Zadar, EAJ 1845; Veli Iž/ Zadar, EAJ 1854; Konjsko/ Klis, EAJ 153; G. Dolac/ Split, EAJ 2625; Blato/ Omiš, EAJ 590); "*oplećak* se prišivao na košulju" (Lukavac/ Neve-sinje, EAJ 452); u značenju samo zadnjeg dijela košulje: *pleća* (Prigorec/ Ivanec, EAJ 813); *opleće* (Martinec/ Foča, EAJ 774; Nikšić/ Crna Gora, EAJ 776); *pleći* (Bijelo Polje/ Crna Gora, EAJ 1065); "Košulja se sastoji od: prsi, *opleća*, rukava i ošvica. Duga je do ispod kukova. To je crnogorska košulja" (Orahovac/ Kotor, EAJ 649).⁴⁴

Kod neslavenskih manjina u Jugoslaviji, što sam pokazala u ranijem radu,⁴⁵ uglavnom nema raspoloživih materijala za usporedbu. Izdvojila bih ipak mišljenje A. Gaborjan koje se odnosi na sastav i kroj neke vrsti košulja (rekonstrukcija po sjećanju kazi-vača)⁴⁶ za Mađare oko Osijeka. Košulja pod nazivom *kébel* spojena u struku od gornjrg i donjeg dijela, s rukavima ušivenim do vrata, specifična je u podizanju struka sve do grudi. Takav kroj Gaborjanova prati i nalazi ga, osim na slavenskom tlu, još na mađarskom i njemačkom i pripisuje utjecaju renesanse, a u svojim istraživanjima oslanja se na prethodne autore (Tilke, Moszynski, Hanika). Ovaj posljednji razlikuje zapadnu (njemačku) i istočnu (slavensku) grupu krojeva i smatra da u zapadnoj grupi postoji kontinuitet renesansnih oblika, a slavenska je, čini se, veoma stara i uglavnom ostala neovisna od utjecaja renesanse.⁴⁷ Moszynski, međutim, naslućuje da bi košulja u struku sastavljena od

39 Moszynski, 1929, paragraf 464.

40 Stelmachowska, 1959, 37.

41 Glapa, 1956, 29, 37, 41.

42 Bronicz, 1954, 4, 49-51.

43 Stelmachowska, 1959, 19.

44 Svirac, 1979, 102.

45 Svirac, 1984, 409-410.

46 Gáborján, 1969, 176.

47 Isto, 176.

dijelova bila ostatak istočne kulture naslijeđene od Sarmata.⁴⁸ Dijeli ih, nadalje, na one s dodatkom gornje latice na ramenu i rukavima dodanim na kraj ramena i na one koje su bez gornje laticе i s rukavima do vrata. Oba tipa su, po njemu, slavenski. Kronološki, prvi je tip stariji s podrijetlom u istočnim Karpatima, a drugi je, drži on, mlađi i nastao u zapadnim Karpatima i raširio se dalje kod ostalih Slavena. Iz ovog proučavanja izlazi da se mlađi tip u Jugoslaviji nalazi uglavnom na sjeveru u pnonkim krajevima, dok košulja starijeg tipa (s gornjom laticom) prevladava više prema zapadu i jugu (na sjevernom dijelu uz Jadran).⁴⁹

U završetku želim izdvojiti neke pokazatelje s obzirom na oplećak. Uvijek je u funkciji osnovnog ženskog haljetka do struka (nešto kraćeg ili duljeg, već prema lokalnim varijantama) bilo kao odvojeni ili u struku sastavljeni s donjim dijelom košulje. Nema spomena o takvom sličnom haljetku u tradicijskom odijevanju muškaraca.⁵⁰ Tumačenja o njegovu početku idu u pravcu potrebe prekrivanja pleća (ili leđa). Time se svakako može objasniti naziv.⁵¹ Ovo je bez sumnje točno, kao što je istina da je npr. kožni haljetak zvani *pršnjak* u muškom tradicijskom odijevanju panonskog areala dobio naziv iz uloge pokrivanja prsa. Podrijetlo oplećka u funkciji pokrivanja pleća, a kasnije još prsa i ruku, neki su autori pokušali vezati uz košulju porameničnog tipa kod koje se donji dio nastavlja u poramenice ili trakove koji su preko ramena pridržavali donji dio. Da bi se zaštitila ramena, tj. pleća, oplećak je mogao biti dodan kao komad platna. S prednje bi strane, stoga, morao biti pričvršćen za poramenice ili za gornji dio omotača oko bokova koji je sezao do visine pleća i prsa.⁵²

Kao ženski haljetak u Hrvata pod nazivom oplećak, koliko se do sada zna, prvi puta je zabilježen početkom XVI. st., a taj je podatak zabilježio Mažuranić u rječniku: "... I sada *oplećak*, *oplećek*, m.= ženska odjećа na plećih. — Due wlgo sperecche (čit. spreče, pl. t., bit će vrsta spone) ... due particule camisiarum muliebrium de syndone wlgo opletcha cum gemmis preciosis ornatus".⁵³ Da je to haljetak koji se oblači neposredno na tijelo vidi se iz rečenice: "Prostih ruku pod opleće".⁵⁴

Iz XIX. st. ima nekoliko različitih izvora za krajeve uz sjeverni Jadran. Djevojke su sredinom XIX. st. bile obučene u "stomanjah plećnicah" (Vrbnik, o. Krk)⁵⁵. U Praputnjaku su imale "stomanju na opleće", tj. košulju u struku sastavljenu od *krila i opleća*.⁵⁶ U Istri je s kraja XIX. st. zabilježeno da se kod stomanje sastavljene u struku gornji dio

48 Moszynski, 1929, paragraf 466.

49 Svirac, 1979, 103-104.

50 U prilog tomu može poslužiti anegdota *Oplećak i vrag* (ako je vrag muško biće): "Vrag je putovao po svetu. Onda je došao do jene križajne. On je tu našao oplećak šta je baba zgubila. Onda ga je oblačil. Veli: "Šta je to? — Rubača nije, ni gaće nisu; to je vekši vrag osnoval nek sam si sam" (Blato-Stupnik, Zagreb). Za podatak zahvaljujem Milovanu Gavazziju.

51 Ribarić-Radauš, 1964, I, 213.

52 Niederle, 1913, 444.

53 Mažuranić, 1908-1922, 829.

54 Maretić, 1924-1927, 69.

55 Petris, 1953, 106.

56 Franić, 1937, 100.

nazivao *život* ili *upleće* (donji dio *krila*).⁵⁷ Druga grupa podataka odnosi se na sjeverne panonske krajeve oko Nove Gradiške, Sl. Broda, Vinkovaca, Županje.⁵⁸ Kao odvojeni haljetak u funkciji bluze oplećak se i danas nosi u Slavoniji kod preslojene varijante odijevanja po uzoru na gradsku nošnju. Za ljetnih toplih dana u Slavoniji se i danas može susresti uglavnom žena starije dobi u oplećku od domaćega ili kupovnoga bijeloga platna, redovno lijepo ukrašenim.

Ako se nakon svega ovoga iz prostornog raširenja oplećka sa svim njegovim ovdje iznesenim značenjima pokuša ukazati na povezanost svih krajeva u kojima se pojavljuje, onda bi to idući od juga prema sjeveru bili ovi: hrvatski krajevi u kojima je raširen posvuda i najviše, djelomično crnogorski većinom uz obalu, slovenski u Beloj Krajini i u Primorju,⁵⁹ srpski u sjevernom panonskom dijelu. Izvan granica Jugoslavije to je kod Hrvata u Gradišću u Austriji, kod Hrvata u Mađarskoj, u dijelovima zapadnih i istočnih Karpata, u Poljskoj osobito oko Krakova, u međurječju Odre i Warte, te na sjeveru uz Baltik. Znak je to povezanosti južnih Slavena s dijelovima Slavena u ovim područjima. Veoma je začuđujuće da se pod jakim utjecajem germanizacije u svim navedenim dijelovima taj slavenski element mogao do danas očuvati.⁶⁰ Prema pokazateljima koji su dobiveni u južnoj grupi Slavena nosioci i širitelji ovog elementa kulture bili bi Hrvati koji su ga ponijeli iz svoje pradomovine, a za koju se drži da je bila u području oko Krakova, nekada Bijela Hrvatska a danas Mala Poljska.

57 Ribarić-Radauš, 1964, I, 59.

58 Marjanović, 1853, 237-238; 250-251; Lovretić, 1859, 167.

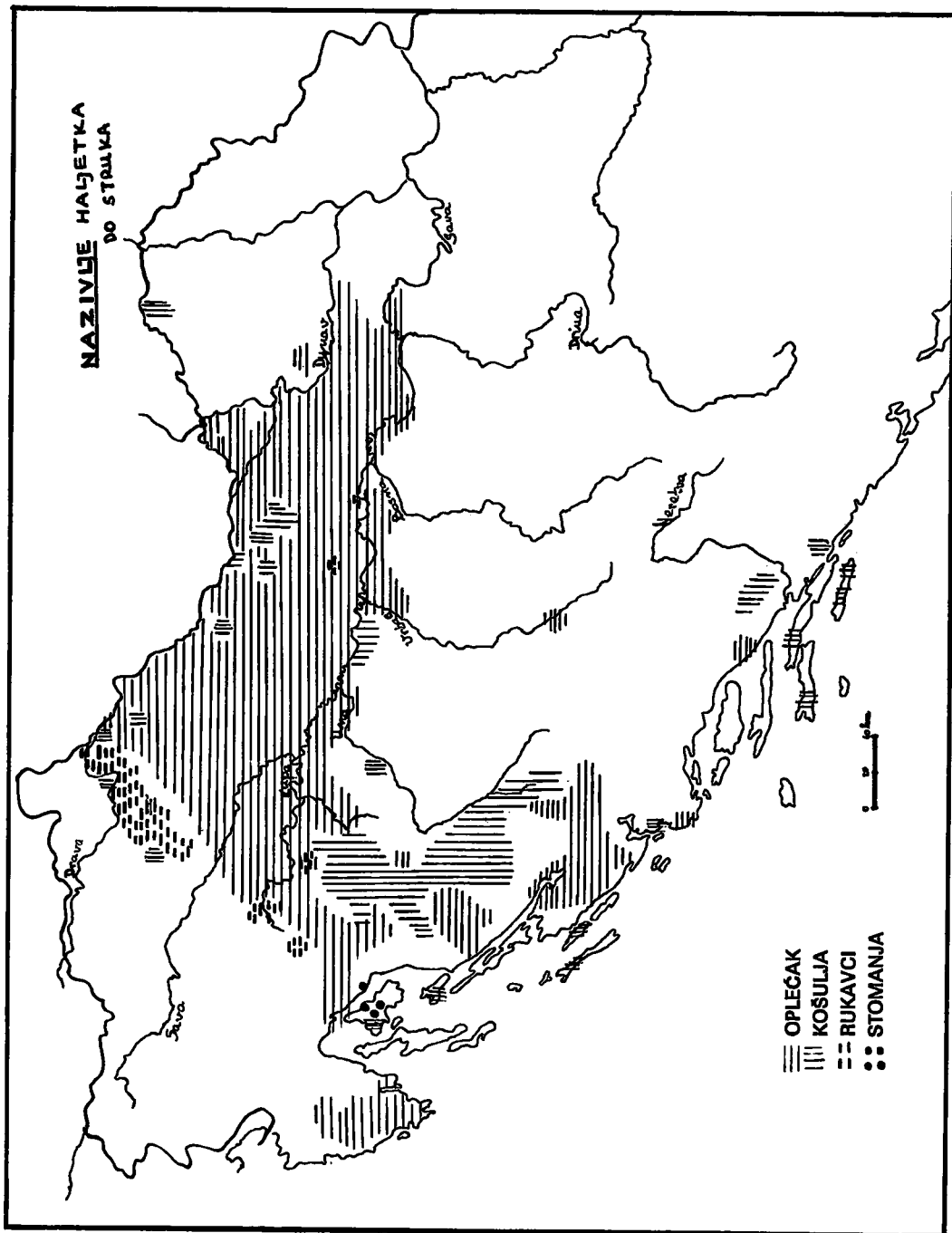
59 Makarovič, 1971, 26.

60 Stelmachowska, 1959, 19.

BIBLIOGRAFIJA

- Arandelović-Lazić, J: Nošnja Vlaha Ungureana krajem XIX. i poč. XX. veka. U: *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu* 26. Beograd 1963, Str. 109-137.
- Báldi-Belosics, F: Santovačke šokačke tkanine i vezovi. *Etnografija južnih Slavena u Mađarskoj II*. Budimpešta 1977.
- Bjeladinović, J: Seoske nošnje i njihova tipološka klasifikacija. U: *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu* 44. Beograd 1980, Str. 75-86.
- Bjeladinović, J: *Narodna umetnost Jugoslavije*, Katalog izložbe. Beograd 1980.
- Bronicz, S: *Atlas polskich strojów ludowych III*, 2. Strój pszesynski. Wroclaw 1954.
- Čulić, Z: *Narodne nošnje u Bosni i Hercegovini*. Zemaljski muzej u Sarajevu. Sarajevo 1963.
- Draškić, M: Prilog problemu tipologije narodnih nošnji u SR Srbiji. U: *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu* 26. Beograd 1963, Str. 93-107.
- Draškić, M: *Narodne nošnje severozapadne Bosne I*, Banja Luka 1962.
- Du Cange, D: *Glossarium mediae et infimae latinitatis I*. 1883.
- Franić, T. J: *Odjeća. Hrvatsko primorje I*. Meja i Peaputnjak. Zagreb 1937, Str. 93-113.
- Gáborján, A: *Ungarische Volkstrachten*. Budapest 1969.
- Geramb, V: *Steirisches Trachtenbuch II*. Graz 1935.
- Glapa, A: *Atlas polskich strojów ludowych II*, 4. Strój miedzyrzecko-babimojski (lubuski). Wroclaw 1956.
- Gušić, M: *Tumač izložene građe*. Zagreb 1955.
- Jastrebarsko. Narodna nošnja. *KAJ* 6-8. Zagreb 1976.
- Jovanović, M. i Bjeladinović, J: Narodna nošnja. Jadar-Vukov zavičaj. U: *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu* 27. Beograd 1964, Str. 303-342.
- Jovanović, M: Narodna nošnja u Srbiji u XIX veku. U: *Srpski etnografski zbornik*, knj. 92. Beograd 1979, Str. 1-245.
- Lechner, Z: Rubine baranjskih Hrvatica. U: *Osječki zbornik XI*. Osijek 1967, Str. 217-266.
- Lechner, Z: Rubine Šokica iz Gorjana u Slavoniji. U: *Etnološka istraživanja Etnografskog muzeja u Zagrebu*. Zagreb 1979, Str. 85-98.
- Lechner, Z: Tekstilne rukotvorine. Narodna nošnja. U: *Požega 1227-1977*. Slavonska Požega 1977, Str. 301-308.
- Lovretić, J: Otok. Odijelo i obuća. U: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena II*. Zagreb 1897, Str. 153-193.
- Makarović, M: *Slovenska ljudska noša*. Ljubljana 1971.
- Maretić, T: *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*. JAZU IX. Zagreb 1924-1927.
- Marjanović, S: Nošnje. U: *Gospodarski list*. Zagreb 1853, Str. 237-238; 250-251.
- Maslova, G. S: Narodna odevna Ruskih, Ukraincev i Belorusov u XIX - načala XX. veku. U: *Vostočnoslavjanski etnografičeskij sbornik*. T. 31. Moskva 1956, Str. 543-757.

- Mayer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg 1935.
- Mažuranić, V: *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik I*. JAZU. Zagreb 1908-1922.
- Moszynski, K: *Kultura ludova Slowian I*. Kraków 1929, Str. 425-447.
- Niederle, L: *Slovanske starožitnosti II*. 1. Praha 1906; I, 2. Praha 1913.
- Nixdorf, H: *Europäische Volkstrachten I*, Tschechoslowakei. Berlin 1977.
- Petris, A. J: Nike uspomene starinske. U: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 37. Zagreb 1953, Str. 88-143.
- Ribarić-Radauš, J: *Ženska narodna nošnja na poluotoku Istri I i II*. Doktorski rad (rukopis). Zagreb 1964.
- Sič, A: *Slovenske narodne noše*. Ljubljana 1927.
- Skok, P: *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika II*. Zagreb 1972.
- Stelmachowska, B: *Atlas polskich strojów ludowych I, 2*. Strój kaszubski. Wrocław 1959.
- Svirac, M: Sadašnje poznavanje i stanje proučavanja oplećka u Jugoslaviji. U: *Makedonski folklor* 23. Skopje 1979, Str. 101-111.
- Svirac, M: Prostorni razmještaj ženske košulje u Jugoslaviji prema značenju cjeline i neki etnološki pokazatelji. U: *Glasnik muzeja Kosova XIII-XIV*. Priština 1984, Str. 405-414 i dvije etnološke karte.
- Tkalčić, V: *Seljačke nošnje u području Zagrebačke gore*. Zagreb 1925.
- Vakarelski, H: *Etnografija na Bъlgaria*. Sofia 1974.
- Vasmer, M: *Russisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg 1955.
- Záhorska Bratislava. (Jan Podolak). Bratislava 1986, Str. 235-239.



GRUNDMERKMALE DER VERBREITUNG DES FRAUENHEMDES "OPLEĆAK" IN JUGOSLAWIEN UND DIE BEZIEHUNGEN ZU DEN SLAWEN

Zusammenfassung

Es gibt keine vollständige Studie über Verbreitung sowohl irgendeiner Grundform wie Variante wie Teilen der traditionellen Tracht in Jugoslawien. Manche Autoren haben sich, in dem sie umfassend die Männer- oder Frauentracht erforschten, was schon in einigen Monographien veröffentlicht worden ist, mit diesem Problem auseinandergesetzt. Die anderen haben sich nur die Erforschung einzelner Elemente des Kleidungsstückes konzentriert. Es gab auch mancheinen, der versucht hat den Überblick über die Trachtgrundform in einer Region oder sogar in einer Republik zu geben, allerdings ohne Hinweise aller Type und ihrer Varianten.

Dies sind daher die ersten Früchte eines Erforschungsversuches, die Form des Frauenhemdes und *oplećak* (kurze Jacke in Form einer Bluse) räumlich in Jugoslawien zu verteilen. Dies ist das Resultat sowohl einer jahrelang dauernden ethnologischen Forschung auf dem Terrain wie der Bearbeitung archivalischer Quellen des ethnologischen Atlas Jugoslawiens und bisher veröffentlichten Werken.

Der Zweck dieses ist der Versuch, die Probleme, die räumlich und historisch im Zusammenhang mit der Verbreitung der Grundform des Frauenhemdes stehen, aufzudecken im Bezug auf die Bedeutung des Ganzen. So hat sich bzw. herausgestellt, dass das Hemd, das in der Taille vom oberen und unteren Teil zusammen angehaftet ist, kein gemeinsames Charakteristik bei Südslawen ist. Am meisten ist es verbreitet bei Kroaten, und man kann es nicht - soweit ich erforschen konnte - bei Slowenen und Bulgaren finden.

Wenn die Auffassung vom Archaismus der Elemente von Balkans Randgebieten annehmbar ist, dann wäre diese Variante des Langhemdes erst später entstanden.

Oplećak ist in allen seinen Schnitt-, Zusammenanheften-, Benennungs- und Funktionsvarianten detailliert behandelt. *Oplećak* als obere Jacke, die den Körper bis zur Taille bedeckt, ist auch in dieser linguistischen Form am meisten verbreitet.

Überdies ist die Frage nach dem Konstruktionskreis mit der Eigentümlichkeit der Regionen, und die Frage nach *Oplećak*- Ursprung mit dem Hineiss auf die slawische Erbschaft hervorzuheben. Ebenso haben wir erfasst wann die Frau das Hemd und wann *Oplećak* trägt, und in welchem Milieu. Das muss betont werden, weil bei uns ein solches Problem bei Männerbekleidung nicht vorhanden ist: Die Männer haben nämlich nie - nach der Überlieferung - *Oplećak* angezogen. (Es gibt zwar manche Hinweise, dass *Oplećak* eine Männerjacke (Schürze), aber nur in Übersetzungen biblischer Texte).

preveo: Pero Kopic